

University of Tehran

The Foundation of Human Legal Personality and the Feasibility of Extending It to Animals

Smaeil Keshavarz Safiyi

Assistant Professor, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, Qazvin Branch, Qazvin, Iran. Email: 4899172052@iau.ir

Article Info

Article type:
Research article

Manuscript received:
4 September 2025
Final revision received:
23 November 2025
accepted:
9 February 2026
published online:
22 April 2026

Keywords:

Legal personality,
Legalism, Realism,
Cluster Theory,
rthodox, Animals.

Abstract

According to traditional theory, legal personality refers to entities that have rights and/or duties or have the ability to have rights and/or duties. This entity has long been assigned exclusively to humans or legal entities established by humans, based on the theory of benefit or the theory of will. In contrast, a Bundle theory with a non-human-centered reinterpretation of the theory of interest and will has made it possible to identify animals and some natural phenomena (such as rivers) as beings with rights and as enjoying legal personality. Legal personality is identified by two main indicators: legalism and realism. According to legalism, any entity, regardless of its actual characteristics, will have legal personality once it is officially and authentically recognized by a competent legal authority. In contrast, realism holds that recognition of legal personality for any entity is conditional on its possessing certain actual characteristics (such as will, rationality, and perception). In the author's opinion, the theory of interest, as well as the naturalistic reading of the realist criterion, is a suitable platform for identifying the legal personality of animals and nature. The basis of the legal personality of humans and animals in the Iranian legal system, like other contemporary legal systems, is based on the articles of the civil law and environmental laws, based on the traditional theory of the ability to enjoy rights or duties, which only recognizes humans as persons and places animals in the category of objects.

Cite this article: Keshavarz Safiyi, Smaeil (2026) "The Foundation of Human Legal Personality and the Feasibility of Extending It to Animals", *Private Law Studies*, 56(1): 117-144. DOI: 10.22059/JLQ.2026.401836.1008027

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran Press.

DOI:<https://doi.com/10.22059/JLQ.2026.401836.1008027>

Introduction

One of the fundamental and determining institutions in the structure of legal systems is the concept of legal personality. In a way, the skeleton of any legal system can be considered the concept of legal personality. According to a long-standing tradition, humans have been defined in the legal framework as persons. In contrast, other non-human entities have been identified as other concepts, such as objects or property. With the progress of societies and economic and social changes, the concept of legal personality and its included instances have undergone transformation. This includes the emergence of companies, offices, and non-governmental organizations, which led to the classification of legal personality into real (natural) and legal (artificial) persons. With the emergence of environmental changes and the growing tendency to protect animals and other natural phenomena on the one hand, and advances in robotics and artificial intelligence on the other, the issue of recognizing non-human entities as subjects of rights and as having legal personality has expanded more than ever. Movements such as animal rights and nature rights have taken firm steps towards recognizing non-human living entities as legal persons with rights. What has received less attention in the meantime is the identification of the foundations of human legal personality and the feasibility of recognizing these foundations in the case of animals and manifestations of nature. Research conducted in domestic works so far has focused on animal rights, and there is no work that examines the foundations of human legal personality and the feasibility of animals having legal personality. Accordingly, in this innovative and pioneering research, we seek to identify these foundations in humans and assess the capacity of non-human entities to enjoy these fundamental components.

Method

The research was conducted in a descriptive-analytical manner. The required sources and data were collected through library research and by consulting websites and reputable domestic and foreign databases.

Conclusion

The traditional (orthodox) theory of legal personality includes a rights/duties-based approach that attributes legal personality to entities with the capacity to hold rights and/or duties. This approach, from the past to the present, across all legal systems influenced by the two theories of benefit

and will, has considered only humans and human-created institutions (such as companies, offices, and non-governmental organizations) worthy of legal personality. In the legal works of traditional theories, two indicators have been introduced to identify legal personality: legalism and realism. According to legalism, legal personality is a title created by law, and the legislator can grant it to any entity he deems necessary, based on interests. Therefore, being human and possessing human characteristics do not necessarily entail legal personality. In contrast, realists believe that the existence of certain primarily human-centered characteristics (such as intelligence, will, self-awareness, and holiness) is the basis for having legal personality. However, in recent decades, with the expansion of movements to protect the rights of animals and natural phenomena, the traditional, anthropocentric foundations of legal personality have been reinterpreted and revised. The design of a Bundle Theory legal personality by Visa Korke, emphasizing the ability to be placed in certain legal situations, as well as the nature-centric reinterpretation of the theories of benefit and will, has paved the way for the gradual acceptance of legal personality for animals. In addition, among the indicators for identifying legal personality, the legality indicator, by adopting a non-human-centered approach and emphasizing the legislator's authority in determining legal personality, is more appropriate for recognizing the legal personality of animals. Meanwhile, the nature-centered reading of the realist index and the acknowledgment that animals (at least some animals such as primates and dolphins) possess human mental characteristics (such as will, intelligence, and emotional perception of pleasure and pain) provide a suitable basis for recognizing the legal personality of animals.

بنیاد شخصیت حقوقی انسان و امکان سنجی شمول آن بر حیوانات

اسماعیل کشاورز صفی‌ئی

استادیار گروه حقوق دانشکده علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران. رایانامه: 4899172052@iau.ir

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۶/۱۴

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۹/۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۲۰

تاریخ چاپ: ۱۴۰۵/۲/۱

کلیدواژه‌ها: ارتدکس، حیوانات، شخصیت حقوقی، قانونی‌گرایی، نظریه بسته‌ای، واقعی‌گرایی.

بنابر نظریه سنتی، شخصیت حقوقی به موجودیت‌هایی اطلاق می‌شود که دارای حقوق و/یا تکالیف باشند یا توانایی برخورداری از حق و/یا تکلیف را داشته باشند. این موجودیت از دیرباز تاکنون بر پایه نظریه منفعت یا نظریه اراده، صرفاً به انسان‌ها و یا نهادهای حقوقی تأسیس شده توسط انسان اختصاص داده شده است. در مقابل نظریه خوشه‌ای با بازخوانی غیرانسان-محور از نظریه منفعت و اراده، امکان شناسایی حیوانات و برخی مظاهر طبیعی (نظیر رودخانه‌ها) را به‌عنوان موجودات صاحب حق و برخوردار از شخصیت حقوقی فراهم کرده است. شخصیت حقوقی بر پایه دو شاخص اصلی قانونی‌گرایی واقعی‌گرایی شناسایی می‌شود. بر مبنای قانونی‌گرایی، هر موجودیتی صرف‌نظر از ویژگی‌های واقعی، به محض شناسایی رسمی و معتبر از سوی یک مرجع قانونی صلاحیت‌دار، دارای شخصیت حقوقی خواهد بود. در مقابل واقعی‌گرایی شناسایی شخصیت حقوقی برای هر موجودیتی را منوط به برخورداری از برخی ویژگی‌های واقعی (نظیر اراده، عقلانیت و ادراک) می‌داند. از نظر نگارنده نظریه منفعت و همچنین خوانش طبیعت‌گرایانه از معیار واقعی‌گرایی، بستر مناسبی برای شناسایی شخصیت حقوقی حیوانات و طبیعت به‌شمار می‌آیند. مبنای شخصیت حقوقی انسان و حیوانات در نظام حقوقی ایران به مانند دیگر نظام‌های حقوقی معاصر، به استناد مواد قانون مدنی و قوانین محیطی زیستی بر پایه نظریه سنتی توانایی برخورداری از حقوق و یا تکالیف استوار است که صرفاً انسان را به‌عنوان شخص می‌شناسد و حیوانات را در دسته اشیا قرار می‌دهد.

استناد: کشاورز صفی‌ئی، اسماعیل (۱۴۰۵). «بنیاد شخصیت حقوقی انسان و امکان سنجی شمول آن بر حیوانات». *مطالعات حقوق خصوصی*، ۵۶(۱)، ۱۴۴-۱۱۷. DOI: <https://doi.com/10.22059/JLQ.2026.401836.1008027>

© نویسنده گان.

ناشر: موسسه انتشارات دانشگاه تهران

مقدمه

بنابر سنتی دیرپا انسان‌ها در چارچوب حقوقی **اشخاص** تعریف شده‌اند. در مقابل سایر موجودیت‌های غیرانسانی در قالب مفهومی دیگری چون **اشیا** یا **اموال** شناسایی شده‌اند (صفایی و قاسم‌زاده، ۱۳۸۵: ۶-۱۳). با پیشرفت جوامع و دگرگونی‌های اقتصادی و اجتماعی، مفهوم شخصیت حقوقی و مصادیق مشمول آن دستخوش دگرگونی شده است. مانند پدیداری شرکت‌ها و ادارات و سازمان‌های مردم‌نهاد که موجب طرح‌اندازی طبقه‌بندی شخصیت حقوقی به اشخاص حقیقی (طبیعی) و حقوقی (مصنوعی) شد (صفایی و قاسم‌زاده، ۱۳۸۵: ۱۴۵-۱۴۶). با پیدایش تغییرات محیط زیستی و گرایش فزاینده به محافظت از حیوانات و دیگر مظاهر طبیعی از یک طرف و پیشرفت‌های روزافزون در زمینه رباتیک و هوش مصنوعی، مقوله شناسایی موجودیت‌های غیرانسانی به‌عنوان سوژه حقوق و برخورداری از شخصیت حقوقی بیش از پیش گسترش یافته است (Kurki, 2023: 49). جنبش‌هایی چون حقوق حیوانات و حقوق طبیعت در راستای به رسمیت شناختن موجودیت‌های غیرانسانی زنده در قالب عناوین حقوقی نظیر صاحبان حق گام‌های استواری برداشته‌اند. پژوهش‌های صورت‌گرفته در آثار داخلی تاکنون متمرکز بر حقوق حیوانات بوده است و اثری که به بررسی بنیادهای شخصیت حقوقی انسان و امکان‌سنجی برخورداری حیوانات از شخصیت حقوقی پردازد، به چشم نمی‌خورد. بر همین اساس در پژوهش نوآورانه پیشرو به دنبال شناسایی این بنیادها در انسان و ظرفیت‌سنجی موجودیت‌های غیرانسانی نسبت به برخورداری از این مؤلفه‌های بنیادین هستیم. برای نیل به مقصود نخست مفهوم، خاستگاه و شاخص‌های شناسایی شخصیت حقوقی در انسان را بررسی می‌کنیم. در ادامه به امکان‌سنجی شناسایی شخصیت حقوقی برای حیوانات از منظر شاخص‌ها و نظریه‌های حاکم بر شخصیت حقوقی می‌پردازیم. در پایان نیز به واکاوی وضعیت کنونی نظام حقوقی ایران در زمینه بنیادهای شخصیت حقوقی و کاربری آن در زمینه پدیدارهای غیرانسانی خواهیم پرداخت.

۱. مفهوم و مؤلفه‌های شخصیت حقوقی انسان

۱.۱. مفهوم شخص

مفهوم شخص حقوقی در سنت حقوق رومی ژرمنی پدیدار شده است. بر همین اساس شناسایی خاستگاه پدیداری مفهوم شخص حقوقی به تبارشناسی واژه «شخص» در ادبیات رومی باز می‌گردد. واژه «شخص» در زبان‌های اروپایی (انگلیسی، فرانسوی و آلمانی) برگرفته از اصطلاح لاتین «persona» است. این واژه در ادبیات لاتین به معنای «نقابی است که توسط بازیگران تئاتر که نقش‌های متفاوتی در موقعیت‌های مختلف در درام بازی می‌کنند» (Bharti & Kaur)

بنابر تعریف سنتی و مرسوم، شخصیت حقوقی در اغلب نظام‌های حقوقی به توانایی برخورداری از حق و تکلیف اطلاق می‌شود. در رایج‌ترین طبقه‌بندی مرسوم در نظام‌های حقوقی، شخصیت حقوقی شامل دو دسته از اشخاص می‌شود: ۱. اشخاص حقیقی یا طبیعی که تاکنون صرفاً انسان‌ها را در برمی‌گیرد؛ ۲. اشخاص حقوقی یا مصنوعی نظیر دولت‌ها، شرکت‌ها و مؤسسات غیردولتی (الماسی و جلیلی، ۱۴۰۱: ۸-۱؛ موسی‌زاده، ۱۳۸۴: ۶۹). با وجود این تعریف سنتی مبتنی بر حق/تکلیف متداول در نظام‌های حقوقی دستخوش انتقادات و بازنگری و طرح اندازی نظریه‌های جایگزین بوده است. یکی از نظریه‌هایی که در سال‌های اخیر در جوامع حقوقی مورد استقبال قرار گرفت، نظریه خوشه‌ای ویزا کورکی-حقوقدان مشهور فنلاندی- است. بر همین اساس در این قسمت به شرح تحلیل نظریه سنتی و نظریه خوشه‌ای می‌پردازیم.

۲.۱. مفهوم شخصیت حقوقی

بنابر تعریف سنتی و مرسوم، شخصیت حقوقی در اغلب نظام‌های حقوقی به توانایی برخورداری از حق و تکلیف اطلاق می‌شود. در رایج‌ترین طبقه‌بندی مرسوم در نظام‌های حقوقی، شخصیت حقوقی شامل دو دسته از اشخاص می‌شود: ۱. اشخاص حقیقی یا طبیعی که تاکنون صرفاً انسان‌ها را در برمی‌گیرد؛ ۲. اشخاص حقوقی یا مصنوعی نظیر دولت‌ها، شرکت‌ها و مؤسسات غیردولتی (الماسی و جلیلی، ۱۴۰۱: ۸-۱؛ موسی‌زاده، ۱۳۸۴: ۶۹). با وجود این تعریف سنتی مبتنی بر حق/تکلیف متداول در نظام‌های حقوقی دستخوش انتقادات و بازنگری و طرح اندازی نظریه‌های جایگزین بوده است. یکی از نظریه‌هایی که در سال‌های اخیر در جوامع حقوقی مورد استقبال قرار گرفت، نظریه خوشه‌ای ویزا کورکی-حقوقدان مشهور فنلاندی- است. بر همین اساس در این قسمت به شرح تحلیل نظریه سنتی و نظریه خوشه‌ای می‌پردازیم.

۳. ۱. نظریه سنتی شخصیت حقوقی^۱

نظریه سنتی شخصیت حقوقی در ادبیات حقوقدانان معاصر به‌عنوان نظریه ارتدکس شناخته می‌شود. خاستگاه فکری نظریه سنتی (ارتدکس) به دوگانگی شناخته‌شده اشخاص/اشیا (اموال) باز می‌گردد که به نوبه خود متأثر از ثنویت فلسفی سوژه/ابژه است (Kurki, 2023: 10-11). بر پایه این ثنویت، انسان در چارچوب موقعیت برتر و منحصر به فرد حقوقی موسوم به «شخص» از سایر موجودیت‌های فیزیکی (موجودات زنده و طبیعت پیرامون) متمایز شده و صاحب حق تشخیص داده می‌شود. در مقابل هرچه آنچه غیر انسان است در چارچوب موقعیت حقوقی دیگری موسوم به «شیء» و موضوع حق قرار می‌گیرد (MacDonaldGlenn, 2018: 238; Kotzmann, Stonebridge Christlaenssen, 2023: 351). تمرکز قانون در این مرحله نه بر ارزش ذاتی موجودات غیرانسانی به‌خاطر خودشان، بلکه بر ارزش اقتصادی آنها برای

1. Orthodox Theory of Legal Personhood

اشخاص (انسان) بود (Favre, 2024: 696-700). در چارچوب این طبقه‌بندی طبقه‌بندی، حیوانات و دیگر موجودات غیرانسانی، در طبقه‌بندی اشیا قرار گرفته‌اند نه اشخاص حقوقی. پذیرش این موضوع که چیزی (نظیر حیوانات) ممکن است نه ابژه (شیء) باشد و نه سوژه (شخص)، برای آنها دشوار بود و بنابر منطق حاکم بر دوگانه‌گرایی، هر مصداقی ضرورتاً می‌بایست در یکی از دو سوی طبقه‌بندی قرار گیرد (Kurki, 2017: 69-89; Pietrzykowski, 2017: 51; Edfast, 2022: 10). در نظریه سنتی، معیارهای نسبتاً متفاوتی در خصوص برخورداری از شخصیت حقوقی ارائه شده است. این تعاریف را می‌توان در یکی از چهار شاخص ذیل طبقه‌بندی کرد: ۱. شخص موجودیتی است که دارای حقوق یا تکالیف باشد؛ ۲. شخص موجودیتی است که دارای حقوق و تکالیف باشد؛ ۳. شخص موجودیتی است که دارای حداقل یک حق یا تکالیف باشد؛ ۴. شخص موجودیتی است که توانایی برخورداری از حقوق و یا انجام تکالیف را داشته باشد. (Grey, 1997: 67-110; Hermansson, 2023; Kurki, 2023: 6-10). به‌طور خلاصه نظریه‌های ارتدکس را می‌توان نظریه‌های مبتنی بر حق/تکالیف دانست. انسان تا زمانی که زنده است، شخص محسوب می‌شود و می‌تواند دارای حقوقی نسبت به جسم (نظیر حق تعیین پیوند اعضای خود) و اموال خود دارای حقوق باشد. درحالی‌که فرد متوفی به محض فوت از زمره اشخاص خارج می‌شود و فاقد شخصیت جهت برخورداری از حقوق نسبت به بدن و اموال خود خواهد بود بر همین اساس متوفی نسبت به بدن خود صاحب حق نیست هرچند بدن او دارای حرمت است (مظفری و میرشکاری، ۱۳۹۶: ۳۶۵). پرسشی که مطرح می‌شود این است که مبنای برخورداری از حق و تکالیف چیست؟ در نظریات فلسفی حقوق، مبنای صاحب حق و تکالیف بودن، تحت دو نظریه عمده طبقه‌بندی شده است: ۱. نظریه اراده و ۲. نظریه منفعت (Cruft, 2013: 196-198). بر اساس نظریه اراده، (الف) دارای حق معین (ب) است اگر (الف) قادر به ملزم کردن ایفای تکالیف معین (ج) از سوی (ش) باشد، به‌گونه‌ای که این تکالیف معین با حق (الف) مرتبط باشد. برای مثال اگر احمد مقداری پول به علی بدهکار باشد، علی در این شرایط حق دارد، زیرا می‌تواند از احمد بخواهد بدهی را بپردازد یا از آن صرف‌نظر کند. (Griffin, 2008: 29-51; Preda, 2012: 250-266). در مقابل مطابق نظریه منفعت که از اندیشه‌های فیلسوف و حقوقدان انگلیسی-جرمی بنتام-الهام می‌گیرد، اگر (الف) نفعی داشته باشد که مبنای وظیفه شخص دیگری (ب) باشد، الف دارای حقی است. در مثال مذکور، دریافت پول معمولاً به نفع الف است (برای او خوب است) پس دارای حق است (Nieswandt, 2019: 317-320; Kramer, 2013: 246). یکی از اختلاف‌نظرهای بنیادینی که امروزه این دو نظریه را از هم متمایز می‌سازد، مسئله اراده و منفعت در سایر موجودیت‌های غیرانسانی نظیر حیوانات است. نظریه‌پردازان اراده عمدتاً صرفاً انسان را به‌عنوان موجود صاحب اراده آزاد شناسایی می‌کنند. بنابراین سایر موجودیت‌های غیرانسانی نظیر حیوانات

و هوش مصنوعی به دلیل فقدان اراده، قابلیت برخورداری از حق و یا تکلیف را ندارند. در مقابل بنابر خوانشی نوین از نظریه منفعت، حیوانات نیز به علت ساختار ارگانیسمی خود به مانند انسان، توانایی ادراک لذت و رنج را دارند و در نتیجه امور پیرامون خود را از حیث منفعت (لذت/رنج)، ارزش‌گذاری می‌کنند. بر همین اساس شایسته برخورداری از حق و تکلیف هستند (Nieswandt, 2019: 317-320; Kramer, 2013: 246). برخی دیگر نظیر اسپاک نیز معتقدند اساساً شناسایی حق برای حیوانات نه از منظر نظریه منفعت و نه از منظر نظریه اراده پذیرفتنی نیست. به باور وی بر مبنای نظریه حق‌های هوفلد، نسبت دادن حقوق ادعایی قانونی به حیوانات بر اساس تحلیل نظریه منفعت، بی‌معناست، زیرا داشتن حق ادعایی قانونی اساساً فقط به این معناست که فرد دارای منفعتی است که به‌طور قانونی توسط یک وظیفه انسانی محافظت می‌شود، از این‌رو داشتن چنین حق ادعایی برای حیوانات مفید نخواهد بود، زیرا - طبق نظریه منفعت - تنها بازتابی از وظیفه انسان خواهد بود (Spaak, 2021: 252-253). ضمن اینکه برخورداری از ارزش احترام و محافظت در مورد گیاهان (نظیر گل‌ها و درختان) نیز صدق می‌کند. به عبارت دیگر صرف اینکه حیوانات دارای ارزش احترام و محافظت هستند، صرفاً ایجاد تکلیف و مسئولیت برای انسان نسبت به محافظت از آنها می‌کند نه ایجاد حق - ادعا برای حیوانات. همچنین اسپاک بر این باور است که کاربست نظریه اراده در مورد حیوانات متناقض خواهد بود، زیرا بر خلاف کودکان محجور که پتانسیل تبدیل به انسان بالغ دارای اراده در آینده را دارند و بر همین اساس ولی یا قیم نماینده آنها جهت به‌کارگیری اراده آنها در دوران حجر است، حیوانات در دوره تکاملی خود هرگز به توانایی انسان بالغ نخواهند رسید که بتوانند طبق نظریه اراده، حقوقی را داشته باشند و اعمال کنند (Spaak, 2021: 251).

۴.۱. نظریه خوشه‌ای شخصیت حقوقی^۱

ویزا کورکی - حقوقدان مشهور فنلاندی - طراح نظریه خوشه‌ای است. وی در اثر خود به نام «نظریه خوشه‌ای شخصیت حقوقی» دیدگاه سنتی غربی (که او آن را دیدگاه ارتدکس می‌نامد) در مورد شرایط برخورداری از شخصیت حقوقی را ناقص برمی‌شمارد، زیرا با پیشرفت‌های نظریه حقوقی نسبت به نظریه‌های حقوق همگام نیست و معیار یا زیربنای مفهومی روشنی ندارد که امکان نتیجه‌گیری را فراهم کند. به عقیده کورکی بر خلاف رویکرد سنتی و حق - تکلیف‌محور ارتدکس، برای شخص بودن، داشتن حق و تکلیف کافی نیست، بلکه داشتن بیش از یک پلت فرم حقوقی صرف یا مجموعه‌ای از موقعیت‌های حقوقی ضروری است. برای اینکه یک شخص

حقوقی باشید، باید یک سری موقعیت‌های (رویدادها) حقوقی مرتبط با این موجودیت خاص وجود داشته باشد (Kurki, 2023: 11-15).

موقعیت‌های حقوقی به موقعیت‌های منفعل و فعال طبقه‌بندی می‌شوند. موقعیت‌های منفعل توانایی (اهلیت) انجام اعمال حقوقی را پیش‌فرض نمی‌گیرد. به عبارت دیگر دربردارنده اجرای فعالانه حقوق و تکالیف نیست، بر همین اساس شامل نوزادان انسان نیز می‌شود. از سوی دیگر، انسان‌های بالغ معمولاً (در صورت عدم ابتلا به اختلالات روانی) دارای موقعیت‌های فعال‌اند. در نظام‌های حقوقی سنتی، موقعیت‌های فعال را می‌توان با اهلیت استیفا برابر دانست، با این تفاوت که اهلیت استیفا بیشتر متمرکز بر مقوله حق‌هاست، درحالی‌که شخصیت حقوقی فعال شامل اجرای تکالیف و ایفای مسئولیت‌ها نیز می‌شود. شخصیت حقوقی منفعل شامل انواع موقعیت‌هایی است که نوزادان در یک نظام حقوقی معمولی غربی از آن بهره‌مندند. چیزی که تحت عنوان اهلیت تمتع از آن یاد می‌شود. چیزی که یک نوزاد انسان را از حیوان غیرانسان متمایز می‌سازد. حیوانات غیرانسانی در نظام‌های حقوقی معمولی غربی اشخاص حقوقی نیستند، حتی اگر قوانین رفاه حیوانات از آنها در برابر برخی از انواع بدرفتاری محافظت کند (Kurki, 2023: 13).

۲. تفاوت میان شخص حقوقی و تابع حقوقی

در ادبیات حقوقی بسیاری از کشورها، شخص حقوقی بودن با سابجکت (تابع) حقوقی بودن یکی انگاشته شده است، درحالی‌که برخی حقوقدانان نظیر کورکی و پیترژیکوفسکی معتقدند بین این مفاهیم حقوقی تفاوت اساسی وجود دارد (Kurki, 2023: 17-20). شخصیت حقوقی موقعیتی است که به موجب قانون یا بر اساس برخی ویژگی‌ها و توانایی‌ها به موجودیت‌های مختلف منتسب می‌شود. درحالی‌که تابع (سوژه) حقوقی بودن از منظر اندیشمندی چون دوگویت، گری و کلسن به معنای این است که موجودیتی از سوی قانون مخاطب برخی حقوق، منافع و یا تکالیف قرار بگیرد (Wen & Tong, 2023: 74-86). با وجود این برخی دیگر با تمایز میان تابع حقوقی بودن و شخص بودن مخالف‌اند، چراکه مفهوم تابع (موضوع) حقوقی در واقع حول محور «شخص» اعم از دارنده حقوق ذهنی یا متعهد به حقوق و تعهدات بسط می‌یابد و مفهوم تابع (سوژه) حقوقی از مفهوم موضوع (شخص) در فلسفه سرچشمه می‌گیرد (Wen & Tong, 2023: 74-86). همچنین از منظر برخی حقوقدانان نظیر کورکی و گری برخورداری از شخصیت حقوقی مستلزم بهره‌مندی از تمام حقوق و تکالیف برابر با انسان‌ها نیست، بلکه قرارگیری در برخی موقعیت‌های سوژه‌های حقوقی و یا حتی برخورداری از حداقل یک حق و یا یک تکلیف نیز می‌تواند به منزله برخورداری از شخصیت حقوقی باشد نظیر شخصیت حقوقی منفعل (Kurki, 2023: 13).

110-67; Grey, 1997: 63; 2023). ساجکت بودن حقوقی ویژگی است که توسط قانون از طریق تعیین حقوق و مسئولیت یک موجودیت به رسمیت شناخته می‌شود (Dremluga Pavel, 2019: 105-106; Mamychyev, & Mamychev, 2019). برای مثال، شخصیت حقوقی یک شرکت شامل حقوق، مسئولیت و تکالیفی است که با آنچه به یک رودخانه نسبت داده می‌شود یکسان نیست. با این حال، اهلیت قانونی برای مشمول حقوق و تکالیف و توانایی دارد. (Simmler & Markwalder, 2019: 5-16; Bharti & Kaur, 2024: 10395-10400)

۳. مبانی شناسایی شخصیت حقوقی انسان و حیوانات

نظریه‌پردازی حقوقدانان در خصوص مرجع شناسایی شخصیت حقوقی برای نهادها و موجودیت‌های مختلف را می‌توان به دو دسته کلی تقسیم کرد: قانونی‌گرایی و واقعی‌گرایی. مبنای این دسته‌بندی این است که مرجع و شاخص به رسمیت شناختن شخصیت حقوقی برای موجودیت‌های مختلف انسانی و غیرانسانی چیست؟ آیا قانون مرجع شناسایی شخصیت حقوقی برای موجودیت‌هاست یا ویژگی‌های واقعی نهفته در محتوای وجودی هر موجودیت؟ در این قسمت به تحلیل این دو دسته‌بندی می‌پردازیم.

۱.۳. قانونی‌گرایی^۱

۱.۱.۳. رویکرد قانونی‌گرایی در شناسایی شخصیت حقوقی

بنابر رویکرد قانونی‌گرایی که هانس کلسن از مدافعان آن محسوب می‌شود، صرف‌نظر از محتوای وجودی و واقعی موجودیت مورد بحث، معیار شناسایی شخصیت حقوقی، پذیرش و به رسمیت شناختن آن موجودیت از سوی قانون است. نه تنها اشخاص حقوقی (شرکت‌ها و سازمان‌ها) شخصیت خود را از طریق وضع قانونی به دست می‌آورند، بلکه اساساً مفهوم شخصیت به لحاظ بنیادی به‌طور انکارناپذیری ساخته و پرداخته قانون است. تا جایی که «حتی شخص حقیقی یا طبیعی هم ساخت مصنوعی قانون است. آن نیز فقط یک شخص «حقوقی» است. بدین ترتیب شخص فیزیکی یا حقیقی با یک موجود واقعی (انسان) یکسان نیست، بلکه شخص بودن، سازه‌ای قانونی است (Doomen, 2023: 284-285; MacCormick, 1988). به عبارت دیگر از منظر کلسن انسان بودن و شخص (حقوقی) بودن دو مفهوم مجزاست. انسان ترکیبی از گوشت و خون است که به عالم «هست» تعلق دارد، در مقابل شخص، صرفاً ترکیبی از حقوق و تکالیف است که قابل انتساب به انسان است. بنابراین شخص به جهان هنجاری «باید» تعلق دارند

(Kurki, 2023: 8; Kelsen, 2006: 96). بنابر این رویکرد، تعریف شخص برگرفته از یک تعریف بیولوژیکی نیست که نیازی به دو پا و مغز بزرگ داشته باشد، بلکه شخص حقوقی مقوله‌ای است که توسط فرایند سیاسی قانونگذاری به منظور تعیین اینکه چه کسی یا چه چیزی صلاحیت داشتن و اعمال برخی از حقوق و تکالیف قانونی را دارد، ایجاد شده است، از این رو هر موجودیتی که از نظر قانون این صلاحیت را داشته باشد، می‌تواند واجد عنوان شخص شود اعم از اینکه انسان باشد یا موجودیتی غیرانسانی (Favre, 2024: 696-700).

۳.۱.۳. قانونی‌گرایی و فرمالیسم اثبات‌گرا

موضع قانونی‌گرایی در باب شناسایی شخصیت حقوقی موضوعی شکلی-ابزاری و متأثر از اثبات‌گرایی است. بر همین اساس عنوان فرمالیست یا شکل‌گرا به قانونی‌گرایان اطلاق می‌شود، بدین مفهوم که فرمالیست‌ها بر این باورند که قانونگذاران نباید درگیر تعیین‌های هستی‌شناختی و فراقانونی شوند. جست‌وجوی شخص حقوقی در خارج از قلمرو قانون - خواه در فلسفه، زیست‌شناسی، روانشناسی، دین و غیره - غیرضروری و نامطلوب است (Naffine, 2009: 22; ŽGUR, 2017: 62). همه اشخاص، خواه اشخاص حقیقی خواه حقوقی، آفریده نظم حقوقی‌اند. حتی اشخاص حقیقی (طبیعی)، به دقیق‌ترین معنا، «اشخاص حقوقی» هستند (Luhmann, 2009: 315; Fischer-Lescano, 2020: 241-242). در روایت پوزیتیویستی، شخصیت مفهومی بسیار انعطاف‌پذیر و بدون محتوای ثابت است. به گفته ریچارد تور، شخص حقوقی «یک جای خالی» است و جای خالی می‌تواند با هر چیزی که بتواند حق یا وظیفه داشته باشد، پر شود (Tur, 1987: 123). از منظر برخی حقوقدانان نظیر نافین مزیت اصلی رویکرد قانونی‌گرایی (شکل‌گرایی) این است که اشخاص حقوقی می‌توانند هر موجودیتی باشند و هر کسی که قانون مایل باشد، می‌تواند اجازه برخورداری از شخصیت حقوقی را داشته باشد. بر همین اساس فضا برای خلاقیت حقوقی عظیم از حیث تکثیر شخصیت و شناسایی شخصیت حقوقی برای حیوانات فراهم است. اما عیب این رویکرد در ناپایداری و فقدان مبنایی ماهوی برای شناسایی شخصیت حقوقی به‌ویژه در مواجهه با موقعیت‌ها و پدیده‌های نوین و خاص است (Naffine, 2009: 45; ŽGUR, 2017: 64).

۳.۱.۳. قانونی‌گرایی و شخصیت حقوقی حیوانات

از منظر قانونی‌گرایی می‌توان هم موافق شخصیت حقوقی حیوانات و طبیعت بود هم مخالف آن. یک تفسیر از قانونی‌گرایی می‌تواند بر این امر مبتنی باشد که مخاطب اصلی اشخاص در قوانین، انسان‌ها و نهادهای انسانی برآمده از انسان‌ها برای اهداف گروهی (شرکت‌ها، دولت‌ها و

مؤسسات غیردولتی) هستند. اساساً مخاطب قانون نمی‌تواند موجودیت‌های غیرانسانی باشد، چراکه قانون صرفاً می‌تواند برای انسان و نهادهای انسانی ایجاد حق و تکلیف کند. در مقابل نظر مخالف بر این است که با توجه به سنت دیرینه رومی‌ها در شناسایی موجودیت‌های غیرانسانی و یا بر عکس در حذف برخی موجودیت‌های انسانی (نظیر بردگان) از شخصیت حقوقی، معیار و شاخص برخورداری از شخصیت حقوقی، شناسایی آن موجودیت از سوی اعلامیه رسمی قانون است نه ویژگی‌ها یا محتوای خاص وجودی آن. بر همین اساس کافی است قانون یک کشور یا معاهده‌ای بین‌المللی، برای حیوانات یا طبیعت شخصیت حقوقی قائل شود. به محض تصویب قانون، آن موجودیت از شخصیت حقوقی برخوردار خواهد شد. بررسی نظام‌های حقوقی معاصر حاکی از آن است که برخی کشورها (نظیر اکوادور، بولیوی) به برخی مظاهر طبیعی (نظیر رودخانه‌ها، دریاچه‌ها و تالاب‌ها؛ و برخی حیوانات) حقوق ویژه‌ای اعطا کرده‌اند (Kurki, 2023: 54). برخی اندیشمندان بر این باورند که در چارچوب نظریه ارتدکس با اعطای برخی حقوق از سوی قانونگذار، عملاً موجودیت‌های غیرانسانی از شخصیت حقوقی بهره‌مند می‌شوند (Katherine Sanders, 2018: 207-234; Fischer-Lescano, 2020: 237-262; Edfast, 2022: 360). همچنین نظام‌های حقوقی از اعطای صرف برخی حقوق فراتر رفته و مظاهر طبیعت را صراحتاً از شخصیت حقوقی برخوردار ساخته‌اند. برای مثال نیوزیلند پارک ملی Te Urewara و رودخانه Whanganui را از شخصیت حقوقی بهره‌مند کرده است (Katherine Sanders, 2018: 207-234). در هند رودخانه گنگ و یامونا (به موجب قانون) و همچنین تمام حیوانات زنده در قلمرو ایالت اوتارکند به موجب رأی دادگاه عالی اوتارکند در سال ۲۰۱۸ از شخصیت حقوقی برخوردارند (Fischer-Lescano, 2020: 237-262). همین وضعیت در اسپانیا نسبت به تالاب مارمنور (بزرگ‌ترین تالاب آب شور اروپا) و حوضه آن به موجب قانون مارمنور و در آرژانتین نسبت به حیوان اورانگوتان به موجب رأی دادگاه آرژانتین در سال ۲۰۱۶ به چشم می‌خورد (Edfast, 2022: 18-19; Kotzmann, Stonebridge Christlaenssen, 2023: 360). به لحاظ تاریخی نیز می‌توان نشانه‌هایی از پذیرش شخصیت حقوقی حیوانات از سوی دولت و نهادهای قانون را در سنت حقوق رومی و متعاقباً در قرون وسطی در اروپای قاره‌ای مشاهده کرد. مورخان حقوقی از محاکمه و مجازات شدن حیوانات در روم باستان و قرون وسطی در اروپا سخن می‌گویند (Hyde, 1916: 698-700). Carson, 1917: 410-415). این شیوه انتساب موقعیت و نقش‌پذیری حیوانات در محاکمات (شناسایی حیوان به‌عنوان متهم و تحمیل مسئولیت کیفری بر او) از سوی انسان از منظر برخی اندیشمندان از اولین نمونه‌های شخصی‌سازی حیوانات است (Vatomsky, 2017; Pranshu, 2020: 1-10).

۲.۳. واقعی‌گرایی^۱

۲.۳.۱. معیار شناسایی شخصیت حقوقی

بنابر واقعی‌گرایی، بر خلاف قانونی‌گرایی، ویژگی‌های تعیین‌کننده یک موجود (مانند ظرفیت تفکر یا احساس یا قداست آن) ارتباط مستقیمی با شخصیت حقوقی بودن آن دارد، به‌گونه‌ای که مبنای اصلی شناسایی شخصیت حقوقی برای موجودیت‌های انسانی و غیرانسانی (نظیر حیوانات)، ویژگی‌های واقعی نهفته در محتوای وجودی آن موجودیت است (Kurki, 2023: 20-22). از منظر واقعی‌گرایان قانون باید موضوع خود را که فراتر از قانون وجود دارد، بیابد و منعکس کند. (Naffine, 2009: 20). بر خلاف قانونی‌گرایان، واقعی‌گرایان همگی معتقدند که شخص حقوقی، یک ساختار مصنوعی آفریده‌شده توسط قانون نیست، بلکه یک موجودیت واقعی و از پیش موجود است که دارای ویژگی‌های خاص و اساسی است و قانون باید آن را به این عنوان به رسمیت بشناسد. با وجود اختلاف‌نظر واقع‌گرایان در زمینه ویژگی واقعی انتساب شخصیت، اما همه آنها در اینکه شخص حقوقی نمونه، انسان بالغ دارای عقل سلیم است، اجماع دارند. هرچند که شخصیت حقوقی ممکن است به موجودات غیرانسانی (نظیر شرکت‌ها) نیز تعمیم یابد (ŽGUR, 2017: 67).

۲.۳.۲. انواع رویکردهای واقع‌گرا و شخصیت حقوقی حیوانات

واقعی‌گرایان از حیث مبنای تمرکز بر نوع ویژگی وجودی مبنای شخصیت حقوقی به سه دسته طبقه‌بندی می‌شوند: خردگرایان، دین‌گرایان و طبیعت‌گرایان. از منظر خردگرایان شخص حقوقی واقعی، انسان عاقل است و حقوق قانونی از توانایی استدلال ورزی انسان سرچشمه می‌گیرد. فقط موجودیت‌های استدلال‌گر (افراد) که بر اساس دلایل عمل می‌کنند، نوعاً افرادی هستند که قانون به‌طور مستقیم هنجار خود را بر آنها تحمیل می‌کند (Naffine, 2009: 23; ŽGUR, 2017: 68). انتقاد مطروحه بر خردگرایی این است که «استدلال محوری» نهفته در خردگرایی از انتساب شخصیت حقوقی به «موارد مرزی» ناتوان است. بدین ترتیب از آنجا که خردگرایی توانایی انتساب شخصیت حقوقی را به جنین انسان، افراد مبتلا به جنون، افراد در وضعیت کُما و حتی کودکان خردسال ندارد، به طریق اولی این نظریه قادر به ارائه توجیهی برای شخصیت حقوقی حیوانات غیرانسانی (صرف‌نظر از میزان تکامل ظرفیت‌های شناختی آنها) نخواهد بود (ŽGUR, 2017: 72). دین‌گرایان بر خلاف خردگرایان، ویژگی متمایزکننده انسان از سایر موجودات را **تقدس** انسان‌ها بر می‌شمارند. مفهومی که اغلب با مفاهیم کرامت (انسانی) و

1. Realism

روح یکسان انگاشته می‌شود (Kurki, 2023: 20-22). منظور از تقدس یا کرامت انسانی، این است که انسان‌ها به صرف انسان بودن، ذاتاً بی‌همتا هستند و صرف نظر از ظرفیت‌های شناختی و ذهنی فردی‌شان، به صرف انسان بودن و از لحظه لقاح تا مرگ باید به‌عنوان شخص در نظر گرفته شوند (ŽGUR, 2017: 72; Talukder, 2010: 157-159; warren, 2009: 140-148). رویکرد دین‌گرایان در اتخاذ نظام سلسله‌مراتبی میان موجودات به زنجیرهٔ بزرگ هستی^۱ شهرت دارد. دیدگاهی که در آن انسان در رأس هرم هستی و به‌عنوان برترین و مقدس‌ترین موجود از سایر موجودات و طبیعت پیرامون متمایز می‌شود (MacDonald, 2018: 229-230).

طبیعت‌گرایان پایهٔ استدلال خود را با الهام از زیست‌شناسی تکاملی داروین (و جانشینان او) استوار می‌سازند. با این ایدهٔ اساسی که تمام حیات روی زمین از نظر بیولوژیکی به هم مرتبطاند و گونه‌های انسانی نزدیک‌ترین خویشاوند ژنتیکی خود را در میمون‌های بزرگ می‌یابند. از این‌رو، انسان به‌هیچ‌وجه خاص و از نظر کیفی متفاوت از سایر حیوانات نیست. بنابراین طبیعت‌گرایان ایدهٔ استثناگرایی و گونه‌گرایی انسان را ناپذیرفتنی می‌دانند (ŽGUR, 2017: 77). یافته‌های جدیدترین اکتشافات در مورد شناخت حیوانات، نشان می‌دهد که انواع خاصی از حیوانات، به‌ویژه میمون‌های بزرگ، دارای مهارت‌هایی مانند تفکر، ارتباط نمادین، ابزارسازی، اخلاق و غیره هستند (Pietrzykowski, 2017). مرکز ثقل رویکرد طبیعت‌گرایان، پافشاری بر این دیدگاه است که «حیوانات موجودات طبیعی مادی هستند که می‌توانند لذت و درد را احساس کنند و زندگی طبیعی فانی دارند و بر همین اساس است که قانون باید حیوانات را به رسمیت بشناسد» (ŽGUR, 2017: 77; Naffine 2009: 24).

با وجود این میان طرفداران شناسایی شخصیت حقوقی از حیث حیوانات صلاحیت‌دار جهت شناسایی شخصیت حقوقی، اختلاف نظر به چشم می‌خورد. برخی به اعطای شخصیت حقوقی به تمام موجودات باور دارند. برای نمونه بیرگیتا والبرگ معتقد است که از چشم‌انداز حقوق حیوانات و نگاه برابرگونه به آنها به‌عنوان موجودات ذی‌شعور، ایجاد تفکیک ارزشی میان حیوانات با شناسایی شخصیت حقوقی برای برخی از آنها و محرومیت حیوانات دیگر از این موقعیت حقوقی، با منطق و عدالت سازگار نخواهد بود (Wahlberg, 2021: 20-25)، زیرا این تفکیک میان موجودات مدرک و برخوردار از عواطف و موجودات فاقد آن، به‌منزلهٔ بازتولید استثناگرایی و گونه‌گرایی^۲ است. والبرگ معتقد است هدف کلی حقوق حیوانات گسست از دیدگاه استثماری گونه انسان‌محور قانون و دوگانه‌انگاری سنتی سوژه-ابژه و همچنین بررسی بهترین راه برای محافظت از منافع حیوانات در برابر تأثیر منفی انسان از طریق قانون و ارزیابی بهترین منافع یک حیوان از

1. THE GREAT CHAIN OF BEING

۲. Speciesism: تعصب یا نگرش جانبدارانه به نفع منافع اعضای گونهٔ خود و علیه اعضای گونه‌های دیگر

دیدگاه جانورمحور و گنجاندن آن در نظام حقوقی است (Wahlberg, 2021: 20-25). همان طور که پیداست این رویکرد میان پستانداران و حشرات از حیث برخورداری از حق و شخصیت حقوقی تفاوتی قائل نیست. در مقابل از منظر برخی اندیشمندان ملاحظات اقتصادی با شناسایی شخصیت حقوقی برای همه حیوانات همخوانی ندارد، زیرا با توجه به پیچیدگی روابط انتفاعی و مالکیت گونه انسان و حیوانات غیرانسانی و میلیاردها دلار که از این صنایع اقتصادی انتفاعات انسان از حیوانات حاصل می‌شود (نظیر صنعت طیور، لبنیات، گوشت و شیلات)، شناسایی شخصیت حقوقی حداقل برای حیوانات مزرعه و خانگی، در کوتاه‌مدت تقریباً غیرممکن و به لحاظ اقتصادی مضر خواهد بود (Favre, 2024: 696-700; Pranshu, 2020: 6-7). همچنین برخی دیگر نظیر پیتر سینگر بر این باورند که حیوانات برخوردار از نیروی ادراک و عاطفه (توانمندی فهم لذت و رنج) و یا حیواناتی که از سیستم هوشمندی کمتر اما شبیه انسان بهره‌مند هستند (نظیر میمون‌های انسان‌نما و دلفین‌ها) می‌بایست از شخصیت حقوقی برخوردار باشند (Singer, 1990: 6; Edfast, 2022: 22). برخی اندیشمندان ایرانی نیز با گذار از ثنویت سنتی جسم/روح، موجودات دارای نفس را صاحب حق بر می‌شمارند و مهم‌ترین معیار نفس داشتن را برخورداری از چشم و قوه بینایی می‌دانند بدین مفهوم که چشم بارزترین نمود عینی نفس یا جان است که تجلی حواس، خواهش‌ها، عواطف، ادراکات رفتاری و اخلاقی (نظیر ترس، شرم، محبت، رنج، شادی و خشم) انسان است و از آنجا که بسیاری از حیوانات نیز به مانند انسان از قوه بینایی و چشم برخوردارند، به مانند انسان صاحب حق محسوب می‌شوند (جعفری تبار، ۱۳۹۲: ۱۴۱-۱۵۵; Jafaritarbar, 2023: 58-62). برخی اندیشمندان معاصر نیز نظیر پیترژیکوفسکی و نافین معتقدند حیواناتی که دارای چشم‌انداز منفعت‌محورانه (فهم محیط زیست پیرامون بر اساس امیال و ترجیحات یا لذت و رنج) هستند، اگرچه نمی‌توانند شخصیت حقوقی کاملی مانند انسان داشته باشند، اما شایسته برخورداری از شخصیت حقوقی منفعل و یا سوژه صاحب حقوق رفاهی (بدون برخورداری از شخصیت حقوقی) هستند (Naffine, 2009: 23; Pietrzykowski, 2017: 58-62). برخی پژوهشگران در مقام آشتی‌جویی میان این دو رویکرد بر این باورند محتاطانه‌ترین رویکرد، ادغام هر دو راه‌حل است، به این صورت که شخصیت حقوقی به موجودات مدرک و به اندازه کافی پیچیده و دارای شعور، مانند نخستی‌ها و دلفین‌ها داده شود و شخصیت ویژه به سایر طبقات حیوانات اعطا شود. این امر مشکل اعطای شخصیت حقوقی به موجوداتی مانند موش‌ها و حشرات را حل می‌کند، اما همچنان از طریق شخصیت ویژه، به گونه‌های در معرض خطر با توانایی شناختی پایین‌تر، حق حفاظت می‌دهد (Pranshu, 2020: 6-7). در همین زمینه برخی حقوقدانان نظیر کارولین رگاد و سدریک ریوت با طرح‌اندازی نظریه

نوبین و طبقه‌بندی اشخاص حقیقی به اشخاص انسان و اشخاص حیوانی^۱، حیوانات را متناسب با موقعیت و نحوه مواجهه و مناسبات خود با انسان به سه دسته حیوانات خانگی، حیوانات تحت حمایت یک صندوق (نظیر حیوانات آزمایشگاهی، حیوانات نمایشی یا حیوانات موجود در باغ وحش) و حیوانات وحشی دسته‌بندی می‌کنند، به گونه‌ای که هریک از این دسته‌های سه‌گانه دارای مجموعه‌ای متمایز از حقوق هستند (Regad & Riot, 2024: 30-31; Kurki, 2023: 53).

۴. امکان‌سنجی شناسایی شخصیت حقوقی برای پدیدارهای غیرانسانی

مسئله برخورداری حیوانات یا پدیدارهای طبیعی (نظیر رودخانه‌ها، دریاچه‌ها، آبشارها و...) از شخصیت حقوقی محل اختلاف نظر و چالش‌های بنیادینی میان حقوقدانان و فیلسوفان حقوق بوده است و در میان قانونی‌گرایان و واقعی‌گرایان، موافقان و مخالفانی در خصوص پذیرش شخصیت حقوقی حیوانات و طبیعت به چشم می‌خورد. همچنین مقوله پذیرش شخصیت حقوقی موجودیت‌های غیرانسانی از دو چشم‌انداز نظریه ارتدکس و نظریه بسته‌ای قابل بحث است. بر همین اساس در این قسمت به تحلیل حقوق طبیعت و حیوانات از این دو منظر می‌پردازیم.

۴.۱. رویکرد نظریه ارتدکس نسبت به شخصیت حقوقی حیوانات

بنابر دیدگاه غالب و سنتی ارتدکس در مورد شخصیت حقوقی، حیوانات و طبیعت، واجد سه ویژگی ۱. دارایی، ۲. فقدان شخصیت، و ۳. فقدان حقوق هستند و در نتیجه شخصیت حقوقی برای آنها متصور نیست. علاوه بر این، بر اساس این دیدگاه و با تکیه بر قانون‌گرایی، تبدیل حیوانات به اشخاص حقوقی به‌طور معمول مستلزم نوعی عمل صریح و رسمی قانونی است، مانند اعلامیه دادگاه یا قانونگذار مبنی بر اینکه حیوانات اشخاص حقوقی‌اند یا از حقوقی برخوردارند (Kurki, 2023: 20-25). ثنویت اشخاص/اشیای حاکم بر نظریه ارتدکس و تلقی موجودیت‌های غیرانسانی به‌عنوان شیء، مانع بسیار بزرگی در شناسایی شخصیت حقوقی برای حیوانات و مظاهر طبیعی محسوب می‌شود (Edfast, 2022: 11; Kurki., 2021: 49). با وجود این رویکردهای نوینی وجود دارد که نمایانگر گرایش تدریجی به پذیرش شخصیت حقوقی حیوانات و پدیدارهای طبیعی است. همان‌طور که گفته شد، مبنای شایستگی برخورداری از حقوق و تکالیف در نظریه‌های ارتدکس، حول دو محور اراده و منفعت می‌چرخد. حال چنانچه قائل به امکان‌پذیری شناسایی شخصیت حقوقی برای موجودیت‌های غیرانسانی باشیم، باید دید به مدد

کدامیک از دو نظریه اراده یا منفعت می‌توانیم به این هدف دست پیدا کنیم؟ در این قسمت به تحلیل هریک از دو نظریه می‌پردازیم.

۴.۱.۱. نظریه اراده و شخصیت حقوقی حیوانات

بنابر خوانش مرسوم از نظریه اراده که رویکردی محافظه‌کارانه دارد، تنها انسان است که به دلیل برخوردار بودن از قوای ذهنی پیچیده نظیر اراده، عقلانیت و هوشمندی، آگاهی و خودآگاهی می‌تواند صاحب حق محسوب شود و در نتیجه از شخصیت حقوقی برخوردار باشد. شکل افراطی این رویکرد را می‌توان در آثار جوزف فلچر یافت تا جایی که به دلیل تأکید بر قوای پیچیده انسان نظیر هوشمندی و خودآگاهی و اراده و عقلانیت، انسان‌های مبتلا به اختلالات روانی را اساساً از فهرست اشخاص خارج می‌کند (MacDonald, 2018: 229-246). همچنین ماری وارن از دیگر اندیشمندانی است که به مانند فلچر با تمرکز بر قوای پیچیده ذهنی، برخی موجودیت‌ها نظیر جنین و افراد ناتوان ذهنی را فاقد شخصیت تلقی می‌کند. وارن دو معنا از اصطلاح «انسان» را از هم متمایز می‌کند، انسان به معنای ژنتیکی و انسان به معنای اخلاقی. از نظر ژنتیکی، هر عضوی از گونه ما یک انسان است و هیچ عضوی نمی‌تواند انسان از گونه دیگری باشد. در مقابل، حس اخلاقی موجب تمایزبخشی بین انسان‌ها می‌شود. برخی از انسان‌ها به این معنا شخص نیستند. مفهوم او از شخصیت شامل موارد زیر است: ظرفیت آگاهی (به‌ویژه ظرفیت احساس درد)، ظرفیت استدلال، فعالیت خودانگیخته، ظرفیت برقراری ارتباط، خودپنداره‌ها، فعالیت خودآگاهانه (Warren, 2001: 140-149). این رویکرد بر اساس پیشرفت‌های صورت‌گرفته در علوم عصب‌شناسی و جانورشناسی به‌شدت زیر سؤال و محل تردید است. اعلامیه هوشیاری در سال ۲۰۱۲ که محصول یک گروه بین‌المللی برجسته از دانشمندان علوم اعصاب شناختی، داروشناسان عصبی، فیزیولوژیست‌های عصبی، کالبدشناسان عصبی و دانشمندان علوم اعصاب محاسباتی در دانشگاه کمبریج است، نشان می‌دهد که حیوانات غیرانسانی، بسترهای نورواناتومیکی، نوروشیمیایی و نوروفیزیولوژیکی حالات آگاهی را همراه با ظرفیت بروز رفتارهای ارادی دارند. در نتیجه این شواهد نشان می‌دهد که انسان‌ها در داشتن بسترهای عصبی که سبب ایجاد آگاهی می‌شوند، منحصر به فرد نیستند. حیوانات غیرانسانی، از جمله همه پستانداران و پرندگان و بسیاری از موجودات دیگر، از جمله نخستین‌ها، اختاپوس‌ها نیز دارای این بسترهای عصبی‌اند (Low et al., 2012; Bekoff, 2012: 24-25; MacDonald, 2018: 232-233). همچنین پژوهش‌ها در رفتارشناسی نشان می‌دهد حیوانات غیرانسانی، مانند نخستین‌ها، فیل‌ها نیز از ساختارهای اجتماعی پیچیده، عمق عاطفی و توانایی‌های حل مسئله برخوردارند. این یافته‌ها ادعای اینکه انسان‌ها دارای ویژگی‌هایی استثنایی و منحصر به فردند که در سایر حیوانات وجود

ندارد و بر همین اساس جایگاه اخلاقی آنها مورد انکار است را به چالش می‌کشند (Gruen & Worrall, 2015; Lori, 2017; Hughes, 2014). برخی نیز با به‌کارگیری رویکردی میانه‌گرا و متعادل معتقدند که شخص بودن مستلزم معیارهای خاصی است که همه موجودات طبیعت از آن بهره‌مند نیستند، اما این بدان معنا نیست که صرفاً انسان از آن برخوردار باشد. حتی ممکن است برخی انسان‌ها نیز از این ویژگی‌ها محروم باشند؛ نظیر خودآگاهی، خودانگیزی، عقلانیت و آگاهی. بنابراین برخی از انسان‌های فاقد عقلانیت، شخص نیستند. با این حال برخی حیوانات (مانند دلفین‌ها، نهنگ‌ها و نخستی‌ها)، به‌نحو آشکاری شخص محسوب می‌شوند (Talukder, 2019: 157-161) تولی از جمله اندیشمندانی است که بر پایه ظرفیت ذهنی و ارادی، قائل به برخورداری برخی حیوانات از شخصیت حقوقی است. از دیدگاه وی معیارهای مهم شخصیت شامل خودآگاهی، تفکر منطقی، عامل اخلاقی بودن، علایق غیرلحظه‌ای، آگاهی ساده است. تولی مفهوم شخص را به دو معنای مختلف متمایز می‌کند: بیولوژیکی و ذهنی. از نظر بیولوژیکی، همه انسان‌ها انسان خردمند و شخص هستند. در معنای دوم، برخی موجودات غیرانسان (مانند نهنگ‌ها، دلفین‌ها و نخستی‌ها) نیز شخص هستند (Tooley, 2001: 120-121).

۲.۱.۴. نظریه منفعت و شخصیت حقوقی حیوانات

انتساب شخصیت حقوقی به یک موجودیت (نهاد) حداقل مستلزم انتساب منافع به آن موجودیت است؛ اینکه چیزها می‌توانند برای آن موجودیت «خوب» یا «بد» باشند. از منظر اندیشمندان پشتیبانی از حقوق حیوانات در چارچوب نظریه منفعت بهتر صورت گرفته است: حیوانات (حداقل حیوانات حساس) قطعاً منافی دارند، مانند گرایش به لذت و پرهیز از رنج (Kurki, 2023: 50-54). بر اساس نظریه منفعت، هدف نهایی حقوق، حفاظت و ارتقای برخی از جنبه‌های رفاه و بهزیستی فرد است. حق‌های قانونی اساساً «منافع تحت حمایت قانونی» هستند که از اهمیت و توجه ویژه‌ای برخوردارند (Kramer, 2001: 29-5; Saskia, 2020: 542). بر این اساس، طبق نظریه منفعت، برای اینکه حیوانات به‌عنوان دارندگان بالقوه حق شناخته شوند، باید حائز دو شرط باشند: ۱. حیوانات باید منافی داشته باشند، ۲. حفاظت از آنها نه صرفاً به دلایل فرعی، بلکه به‌خاطر خود حیوانات ضروری است، زیرا رفاه آنها ذاتاً ارزشمند است (Stucki, 2020: 542). خاستگاه فکری به‌کارگیری نظریه منفعت در مورد شناسایی حقوق و شخصیت حقوقی برای حیوانات به جرمی بنتام در قرن نوزدهم باز می‌گردد. به عقیده او سؤال این نیست که آیا حیوانات می‌توانند استدلال کنند؟ یا می‌توانند صحبت کنند؟ بلکه این است که آیا آنها می‌توانند رنج بکشند؟ (شهبازی، ۱۳۹۱: ۳۱-۳۲: ۸۶-۸۷; Rachels, 1999: 229; MacDonald Glenn, 2018).

همزمان با او ویلهلم لاوندیوس حقوقدان مشهور فنلاندی نخستین گام‌های استدلالی در زمینه شخصیت حقوقی حیوانات را مطرح نمود. از دیدگاه وی تا حدودی در دنیای اطراف، هر حیوانی جوهر خود را دارد، عزم خود را دارد بنابراین حیوان صرفاً موضوع (ابژه) حقوق نیست، بلکه برعکس، باید به‌عنوان یک سوژه حقوقی، موجودی دارای حقوق در نظر گرفته شود (Kurki, 2023: 50). این نظریه در اواخر قرن بیستم در اندیشه‌های پیتر سینگر به اوج خود می‌رسد. از منظر سینگر حیوانات دارای منافع ذاتی از حیث نیروی ادراک و گرایش به لذت و پرهیز از رنج هستند بر همین اساس دارای حق برای محافظت از رفاه و بهزیستی خود هستند (مشهدی و کشاورز: ۵۴۶۳، Singer, 1989: 5). سینگر به‌همراه برخی اندیشمندان دیگر نظیر کاولیری و اورلانز برای باور است که حداقل میمون‌های بزرگ (انسان، شامپانزه‌ها و گوریل‌ها) دارای جایگاه اخلاقی‌اند. به گفته آنها، میمون‌های بزرگ شخص هستند، زیرا شباهت‌های روانشناختی، اجتماعی و عقلانی با انسان دارند (Talukder, 2010: 157-159; Orlans, 1998: 399-410).

۲.۴. نظریه خوشه‌ای و شخصیت حقوقی حیوانات

کورکی در نظریه خوشه‌ای خود رویکردی اتخاذ می‌کند که ترکیبی از نظریه منفعت و اراده در آن مشاهده می‌شود. به‌گونه‌ای که امکانی برای پذیرش شخصیت حقوقی برای حیوانات را فراهم می‌سازد. از یک طرف از منظر وی برای اینکه یک شخص حقوقی باشید، باید یک سری موقعیت‌های قانونی مرتبط با این موجودیت خاص وجود داشته باشد. با این حال، این الزام تنها در صورتی معنا پیدا می‌کند که این موجودیت دارای منافی برای محافظت باشد. این موقعیت‌ها حتی موقعیت‌های غیرفعال (حفاظت‌های اساسی، یکپارچگی بدنی و حفاظت از زندگی و آزادی) را نمی‌توان با هیچ موجود غیرزنده (رودخانه‌ها، یا صخره‌ها) همراه کرد. آنها تنها در صورتی معنا پیدا خواهند کرد که آن موجودیت حداقل دارای احساس باشد که حیوانات از آن بهره‌مندند (Kurki, 2023: 50-55; Stancioli, 2021). رویکردی که متأثر از نظریه منفعت و توانایی احساس و ادراک رنج و لذت (منفعت) است. از طرف دیگر کورکی تحت تأثیر درک کورسگارد در خصوص اینکه کدام موجودات ذی‌شعور دارای خود هستند، رویکردی مبتنی بر نظریه اراده در پیش می‌گیرد با این تفاوت که بر خلاف نگاه سنتی این نظریه که اراده و نیت‌مندی را مخصوص انسان می‌داند، مشمول حیوانات نیز تلقی می‌کند. از نظر وی موجوداتی دارای خود هستند که می‌توان منش‌های آنها را از رفتارشان مشاهده کرد. آنها ترجیحات و خواسته‌هایی دارند، هرچند ابتدایی. به‌عبارت دیگر، آنها دنیا را از چشم‌انداز خودشان تجربه می‌کنند. به‌طور خلاصه، آنها اراده خود را نشان می‌دهند که «نیت‌ها، انگیزه‌ها و مقاصد» را نیز شامل می‌شود (Moeliono, 2024: 207). با این حال پیشنهاد کورکی در خصوص حیوانات به مانند نوزادان،

شخصیت حقوقی منفعل است که صرفاً از برخی موقعیت‌های حقوقی برخوردار است و نیازمند وجود یک نماینده انسانی جهت محافظت و پاسنگویی است نه شخصیت حقوقی فعال نظیر انسان کامل. برای مثال، حیوانات برای واگذاری هرگونه اموال تحت مالکیت خود به قیّم نیاز دارند. کورکی مانند پیترژیکوفسکی ادعا می‌کند که یک موجودیت برای طبقه‌بندی شدن به‌عنوان یک (نوع) شخص حقوقی، نیازی به داشتن تمام موقعیت‌های شخصیت حقوقی ندارد، بلکه برخوردار از برخی موقعیت‌ها برای داشتن شخصیت حقوقی کافی است. (Kurki, 2017: 85-86; Edfast, 2022: 34) اما حیوانات بر خلاف انسان کامل فاقد شخصیت حقوقی فعال هستند، بر همین اساس فاقد توانمندی در طرح دعوا، انعقاد قرارداد و مسئولیت مدنی یا کیفری هستند (Kurki, 2023: 49-55).

۵. بنیاد شخصیت حقوقی انسان و حیوانات در نظام حقوقی ایران

۵.۱. مبانی شخصیت حقوقی انسان در حقوق ایران

از بررسی و واکاوی ساختار حکم بر قانون مدنی و واژگان و اصطلاحات حقوقی مرتبط با مفهوم شخصیت (نظیر واژه اهلیت و احوال شخصیه) می‌توان گفت نظام حقوقی ایران به مانند دیگر نظام‌های حقوقی رومی-ژرمنی، شخصیت را در چارچوب سنتی مبتنی بر حق/تکلیف بنا نهاده است و صرفاً انسان (شخص حقیقی) و نهادهای برآمده از سوی انسان (اشخاص حقوقی) را دارای شایستگی برخوردار از شخصیت حقوقی می‌داند. بدین ترتیب که ساختار قانون مدنی ایران تحت تأثیر کشورهای حقوق رومی-ژرمنی نظیر قانون مدنی فرانسه به دو بخش اصلی اموال/ اشخاص طبقه‌بندی شده است. در دسته‌بندی اموال، اشیایی که موضوع حقوق مالکانه و تملک‌پذیر محسوب می‌شوند، مورد اشاره قرار دارد. در مقابل در جلد دوم قانون مدنی که به اشخاص اختصاص دارد، قانونگذار با پیش‌فرض گرفتن انحصار شخصیت حقوقی به انسان، در مواد ۹۵۶ تا ۹۶۰ به تعریف اهلیت به‌نحو اختصاصی برای انسان می‌پردازد. قانون مدنی بدون تعریفی از شخصیت و با پیش‌فرض گرفتن انحصار شخصیت حقوقی برای انسان و نهادهای برآمده از سوی انسان (اشخاص حقوقی) در مواد ۹۵۶ تا ۹۶۰ به تعریف اهلیت و انواع آن پرداخته است. دلیل عدم تعریف مفهوم شخصیت حقوقی در قانون مدنی این است که این مفهوم همان‌طور که در بخش‌های پیشین اشاره شد ریشه در حقوق رومی دارد، درحالی‌که در نظام فقهی مفهوم شخصیت مورد بحث نیست، بلکه به‌جای آن از واژه اهل و اهلیت در فقه سخن به میان آمده است. در حقوق فرانسه تعریف شخص حقیقی عبارت است از شایستگی اجرای حقوق و طرف تکالیف قرار گرفتن (نیازی و جوهر، ۱۴۰۱: ۳۷۱). در نظام فقهی، اهلیت و اهل بودن به معنای

صلاحیت و شایستگی برخورداری و اجرای حقوق (الزام) و التزامات تعریف شده است تا جایی که در برخی متون فقهی مفهوم اهلیت با مفهوم ذمه درهم می‌آمیزد یا شاهد طبقه‌بندی اهلیت به اهلیت وجوب و اهلیت ادا هستیم (آقا مهدوی و حبیبیان، ۱۳۹۳: ۳۹). از منظر حقوقدانان ایرانی هرچند شخصیت مبتنی بر جنبه تکلیف و مسئولیت‌پذیری انسان در شخصیت است و اهلیت در معنای اخص صرفاً به شایستگی برخورداری از حق‌ها و اجرای حق‌ها می‌پردازد نه تکالیف، با وجود این اهلیت در معنای اعم، به معنای صلاحیت شخص برای دارا شدن حق، اجرای حق و تکلیف است (صفایی و قاسم‌زاده، ۱۳۸۵: ۱۷۸-۱۸۰؛ امامی، ۱۳۸۲، ج ۱: ۲۰۳؛ کاتوزیان، ۱۳۷۱، ج ۲: ۲). همچنین همان‌طور که اشاره شد در برخی از تعاریف چهارگانه نظریه سنتی از شخصیت حقوقی، تکلیف‌پذیری ملاک نیست بلکه صرف برخورداری از حقوق و یا حداقل یک حق برای بهره‌مندی از شخصیت حقوقی کافی است (Grey, 1997: 67-110; Hermansson, 2023; Kurki, 2023: 6-10). در نظام حقوقی ایران نیز محجوران (انسان‌های فاقد اهلیت استیفا) هرچند صلاحیت اجرای حقوق و تکالیف را ندارند و حجر اصولاً از عوامل رافع مسئولیت کیفری و مدنی (مطابق ماده ۷ قانون مسئولیت مدنی و ماده ۲۹۲ قانون مجازات اسلامی) شمرده شده است، اما موجب محرومیت کامل از شخصیت حقوقی نیست و از این منظر شخصیتی حقوقی ناقص و منفعل دارند.

۵.۲. امکان سنجی اعطای شخصیت حقوقی به حیوانات در نظام حقوقی ایران

مستفاد از مواد ۱۷، ۳۴ و ۱۷۰-۱۷۲ قانون مدنی، حیوانات اهلی از مصادیق اموال موضوع حقوق مالکانه انسانی نظیر مالکیت و انتفاع محسوب می‌شوند و به‌عنوان شخص صاحب حق شناسایی نشده‌اند. در زمینه حیوانات وحشی نیز آنچه در قوانین محیط زیستی داخلی نیز در خصوص حفاظت از حیوانات تصریح شده است، بیانگر خروج حیوانات از دسته‌بندی اشیا و اموال و گذار آنها به طبقه اشخاص نیست، بلکه صرفاً محدودیت‌هایی نسبت به تصرفات و تملکات انسان نسبت به گونه‌های جانوری در برخی مناطق چهارگانه محیطی زیستی به چشم می‌خورد. به‌عبارت دیگر قوانین داخلی (نظیر قانون صید و شکار، قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست، قانون حفاظت از جنگل‌ها و مراتع) و کنوانسیون‌های بین‌المللی مرتبط با حفاظت از حیوانات که ایران در آنها عضویت دارد (نظیر کنوانسیون منع تجارت گونه‌های در معرض خطر انقراض) مبین ایجاد قوانین رفاهی، ایجاد حقوق و یا شخصیت حقوقی برای حیوانات نیستند، بلکه صرفاً دربردارنده تکالیفی برای انسان‌ها در خصوص محدودیت یا ممنوعیت (نظیر صید و شکار در مناطق حفاظت‌شده یا فصول ممنوعه یا بدون پروانه) تملک گونه‌های جانوری در برخی مناطق و زمان‌های معین هستند که در راستای محافظت و حمایت از حیوانات وضع شده‌اند (خوشیاری حاجی‌بابا و مجد، ۱۳۹۲: ۱۷۹-۱۸۲؛ رضایی قوام‌آبادی، ۱۳۸۸: ۷۹-۸۵).

نتیجه

نظریه سنتی (ارتدکس) شخصیت حقوقی، در بردارنده رویکردی حق/تکلیف‌محور است که شخصیت حقوقی را متعلق به موجودیت‌هایی می‌داند که توانایی برخورداری از حقوق و/یا تکالیف را داشته باشند. این مفهوم برگرفته از دوگانگی سنتی و مرسوم در میان نظام‌های حقوقی است: اشخاص/اشیا. در چارچوب این ثنویت حقوقی، انسان‌ها و نهادهای انسانی، تنها موجودیت‌هایی هستند که در چارچوب مفهوم شخص قرار می‌گیرند. در مقابل دیگر موجودیت‌ها نظیر طبیعت و حیوانات در دسته اشیا و اموال قرار دارند. در آثار حقوقی نظریات سنتی، دو شاخص برای شناسایی شخصیت حقوقی معرفی شده است: قانونی‌گرایی و واقعی‌گرایی. بنا بر قانونی‌گرایی، شخصیت حقوقی، عنوانی آفریده قانون است و قانونگذار می‌تواند بنا بر مصالحی به هر موجودیتی که لازم بداند، عنوان شخصیت حقوقی را اعطا کند. از این‌رو انسان بودن و داشتن ویژگی‌های انسانی لزوماً و ضرورتاً به معنای داشتن شخصیت حقوقی نیست. در مقابل واقعی‌گرایان بر این باورند که وجود برخی ویژگی‌های عمدتاً انسان‌محور (نظیر خردمندی، اراده، خودآگاهی و تقدس) مبنای برخورداری از شخصیت حقوقی است. با وجود این طراحی نظریه خوشه‌ای از سوی ویزا کورکی با تأکید بر قابلیت قرارگیری در برخی موقعیت‌های حقوقی و همچنین بازخوانی طبیعت‌محورانه از نظریه‌های منفعت و اراده زمینه‌ساز پذیرش تدریجی شخصیت حقوقی برای حیوانات شده است. از منظر نگارنده با تکیه بر نظریه خوشه‌ای ویزا کورکی می‌توان برای حیوانات به مانند انسان‌های محجور، شخصیت حقوقی ناقص و منفعل را شناسایی نمود. به نحوی که حیوانات صرفاً شایستگی برخورداری از برخی حقوق متناسب به خود را داشته باشند و شایستگی برخورداری از تمامی حقوق انسانی و همچنین شایستگی اجرای حقوق و تکالیف را نخواهند داشت. مبنای پیشنهادی نگارنده برای برخورداری حیوانات از شخصیت حقوقی، نظریه منفعت‌گرایی و واقعی‌گرایی طبیعت‌محور است چراکه بنا بر یافته‌های تأییدشده از سوی علوم جانوری، حیوانات توانایی ادراک لذت و رنج را دارند، بنابراین می‌توانند برای خود منفعتی مستقل داشته باشند و امور پیرامون را متناسب با منافع و مضرات خود ادراک کنند. بدین ترتیب واقعی‌گرایی طبیعت‌محور می‌تواند بستر مناسبی برای پذیرش شخصیت حقوقی برای حیوانات باشد. نظام حقوقی ایران علی‌رغم گذار از حیزات حیوانات (قانون مدنی) به حفاظت حیوانات (قوانین و معاهدات حفاظت از حیات وحش)، فاقد ظرفیت لازم جهت شناسایی شخصیت حقوقی برای حیوانات است. از منظر نگارنده گذار به سمت شخصیت‌پذیری حیوانات در حقوق ایران در گام نخست مستلزم اصلاحات قوانین مدنی و محیط زیستی در راستای پذیرش برخی حقوق حداقلی برای حیوانات و خروج آنها از قلمرو محض اشیاست اتفاقی که در برخی نظام‌های حقوقی

معاصر در حال رخ دادن است. سپس می‌توان با تکیه بر نظریه خوشه‌ای کورکی، به مانند انسان‌های محجور، حیوانات را دارای شخصیت حقوقی ناقص و منفعل در چارچوب حقوق حداقلی شناخته‌شده برای آنها برشمرد.

بیانیه نبود تعارض منافع

نویسنده اعلام می‌کند که تعارض منافع وجود ندارد و تمام مسائل اخلاق در پژوهش را شامل پرهیز از دزدی ادبی، انتشار و یا ارسال بیش از یک بار مقاله، تکرار پژوهش دیگران، داده‌سازی یا جعل داده‌ها، منبع‌سازی و جعل منابع، رضایت ناآگاهانه سوژه یا پژوهش‌شونده، سوءرفتار و غیره، به‌طور کامل رعایت شده است.

قدردانی

نویسنده مراتب تشکر و قدردانی خود را از زحمات کارکنان محترم مجله حقوق خصوصی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران و داوران این مقاله ابراز می‌دارد.

منابع

- آقا مهدوی، اصغر؛ حبیبیان، مهدی (۱۳۹۳). بررسی اهلیت شخص حقوقی در فقه و حقوق. پژوهش‌نامه فقه/اجتماعی، ۴۲: ۲۷-۵۰، doi: 10.30497/fiqh.2014.2433
- الماسی، نجادعلی؛ جلیلی، میرجمیل (۱۴۰۱). مقایسه شخصیت حقیقی و حقوقی با شخصیت مجازی از منظر اخلاقی در حقوق ایران. فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، (۱۷)، ۱-۸-
<http://ethicsjournal.ir/article-1-2835-fa.html> (۱ خرداد ۱۴۰۵)
- امامی، سید حسن (۱۳۸۲). حقوق مدنی. تهران: کتاب‌فروشی اسلامیه.
- جعفری‌تبار، حسن (۱۳۹۲). به‌سوی روزن چشم در حقوق نفسانی. فصلنامه تحقیقات حقوقی، ۱۶(۶۱)، ۱۳۱-۱۶۱. (۱ خرداد ۱۴۰۵)
- خوشیاری حاجی‌بابا رزاق، مجدی علی (۱۳۹۲). حمایت از حیوانات در قوانین ایران و اسناد بین‌المللی. مجله حقوق پزشکی، ۷ (۲۶)، ۱۷۱-۱۹۲، <http://ijmedicallaw.ir/article-1-167-fa.html> (۱ خرداد ۱۴۰۵)
- رضانی قوام‌آبادی، محمدحسین (۱۳۸۸). حمایت کیفری از گونه‌های جانوری در ایران. فصلنامه علوم محیطی، ۷(۲): ۷۷-۹۳، https://envs.sbu.ac.ir/article_95730 (۱ خرداد ۱۴۰۵)
- شهبازی، آرامش (۱۳۹۰). حقوق حیوانات: تأملی در نظریه و رویه. پژوهش حقوق عمومی، ۱۴(۳۶)، ۲۷-۵۶، https://qjpl.atu.ac.ir/article_2409.html?lang=fa (۱ خرداد ۱۴۰۵)
- صفائی، سید حسین؛ قاسم‌زاده، سید مرتضی (۱۳۸۵). حقوق مدنی اشخاص و محجورین. تهران: سمت. کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۱). قواعد عمومی قراردادها. تهران: شرکت سهامی انتشار.

- موسی‌زاده رضا (۱۳۸۴). حقوق اداری. تهران: میزان.
- مشهدی، علی؛ کشاورز، اسماعیل (۱۳۹۱). تأملی بر مبانی فلسفی حق بر محیط‌زیست سالم. *مجله پژوهشنامه حقوق اسلامی*، (۲)، ۴۷-۷۰. https://ilr.isu.ac.ir/article_1460.html (۱ خرداد ۱۴۰۵)
- مظفری، خدیجه؛ میرشکاری، عباس (۱۳۹۶). مسئولیت مدنی ناشی از ورود زیان بدنی به متوفا. *مجله مطالعات حقوق خصوصی*، (۲)، ۳۶۳-۳۷۸. <https://doi.org/10.22059/jlq.2017.62620>
- نیازی، عباس؛ جوهر سعید (۱۴۰۱). اهلیت تجاری در حقوق ایران و فرانسه. *مجله حقوقی دادگستری*، ۸۶ (۱۱۸)، ۳۶۹-۳۸۸. <https://doi.org/10.22106/jlj.2021.538664.4396>

References

- Almasi, N., & Jalili, M, J. (2023). Comparison of Real and Legal Personality with Virtual Personality from a Moral Perspective in Iranian Law. *Ethics in Science and Technology*; 17 (4),1-8, URL: <http://ethicsjournal.ir/article-1-2835-fa.html> (Accessed22Mey2026). [In Persian]
- Bharti, A., & Kaur, G. (2024). Legal Personhood Of Artificial Intelligence: A Contemporary Perspective On Juristic & Electronic Personality. *Educational Administration: Theory and Practice*, 2024, 30(5), 10395-10400, <http://dx.doi.org/10.53555/kuvey.v30i5.4755>
- Bishop, P. (2007). Analytical Psychology and German Classical Aesthetics": *Goethe, Schiller, and Jung*, Vol. 1, The Development of the Personality. Taylor & Francis. <https://doi.org/10.4324/9780203960882>.
- Cruft, R (2013). Symposium on Rights and the Direction of Duties Introduction. *Ethics* 123(2) 195-201, <https://doi.org/10.1086/668796>
- Doomen, J. (2023). The Artificial Intelligence Entity As a Legal Person. *Information & Communications Technology Law*, 32(3),1-11, <http://dx.doi.org/10.1080/13600834.2023.2196827>
- Dremluga, R., Pavel, K., & Mamychev, A. (2019). Criteria for Recognition of AI as a Legal Person. *Canadian Center of Science and Education Journal of Politics and Law*, 12(3):105-105, <http://dx.doi.org/10.5539/jpl.v12n3p105>.
- Edfast, E. (2022). *Sentient Objects — A Theoretical Analysis of the Potential of Animals as Legal Subjects*. Department of Law, University of Gothenburg Master of Laws Programme.

- Elvia, A. Q. A. (2015). The Natural Person, Legal Entity or Juridical Person and Juridical Personality. *Penn State Journal of Law & International Affairs*, 4(1), 363-391, <https://insight.dickinsonlaw.psu.edu/jlia/vol4/iss1/17> (Accessed 22 Mey 2026)
- Favre, D. (2024). LAW Should Nonhuman Animals Be Recognized Legally as Persons?. *AMA Journal of Ethics*, 26(9), 696-700, <https://doi.org/10.1001/amajethics.2024.696>
- Fischer-Lescano, A. (2020). Nature as a Legal Person: Proxy Constellations in Law. *Law & Literature*, 32(2), 237-262, <https://doi.org/10.1080/1535685X.2020.1763596>
- Jafaritarbar, H. (2023). Soul-like Law On the joint essence of rights between human beings, animals, and robots. *Society, Development and Commercial Law review*, 1(1), 52-65. https://journals.ut.ac.ir/article_91288.html (Accessed 22 Mey 2026)
- Gray, J. (1997). *The Nature and Sources of the Law*, The Macmilan Company.
- Griffin, J. (2008). *On Human Rights*. (Oxford; New York: Oxford University Press.
- Hermansson, J. (2023). Structuring concepts of legal personhood On legal personhood as a cluster property. *Revus - Journal for constitutional theory and philosophy of law*, 51, <https://doi.org/10.4000/revus.9933>
- Horsman, Y, Korsten, (2016). Introduction: Legal Bodies: Corpus /Persona /Communitas. *Law & Literature*. 28 (3), 277-285, <http://dx.doi.org/10.1080/1535685X.2016.1232924>
- Jane Kotzmann, J., Stonebridge, M., & Christiaenssen, P. (2023). Evolving Conceptions of Legal Personhood: What might Recent Legal Developments Herald for Non-human Animals in Australia?, *UNSW Law Journal*, 46(2), 347-380, <https://doi.org/10.53637/dktu6447>
- Katherine, S. (2018). Beyond Human Ownership?? Property, Power and Legal Personality for Nature in Aotearoa New Zealand. *Journal of Environmental Law*, 30 (1), 207-234, <https://doi.org/10.1093/jel/eqx029>
- Katouzian, N. (1992). *General Rules of Contracts*, Tehran, Enteshar Publication. [In Persian]

- Khoshyari Hajibaba R., & Majdi A. (2013). The Protection of Animals by Iranian Law and International Documents. *Medical Law Journal*; 7 (26), 171-192, <http://ijmedicallaw.ir/article-1-167-fa.html> (Accessed 22 Mey 2026). [In Persian]
- Kramer, MH. (2013). Some Doubts About Alternatives to the Interest Theory of Rights. *Ethics, The University of Chicago Press*, 123(2), 245-263, <https://doi.org/10.1086/668705>.
- Kurki, V. (2023). *Legal Personhood*. Cambridge, Cambridge University Press, Helsinki Legal Studies Research Paper No. 82 , (Accessed 22 Mey 2026) <https://ssrn.com/abstract=4669283>
- Kurki, V. (2017). Why Things Can Hold Rights: Reconceptualizing the Legal Person. In Book: *Legal Personhood: Animals, Artificial Intelligence and the Unborn*, <http://dx.doi.org/10.1007/978-3-319-53462-6>.
- Kurki, V. (2021). Legal Personhood and Animal Rights. *Journal of Animal Ethics*. 11(1), 47–62, <https://doi.org/10.5406/janimaethics.11.1.0047>
- Luhmann, N. (1995). *Social Systems*. Stanford, CA: Stanford University Press,
- MacCormick, N. (1988). *Persons as Institutional Facts* in *Ota Weinberger and Werner Krawietz* (eds), *Reine Rechtslehre im Spiegel ihrer Fortsetzer und Kritiker* 371.
- MacDonald Glenn, L. (2018). What Is a Person In book: *Posthumanism: the Future of Homo Sapiens* Macmillan Reference USA, 229-246
- Mashhadi, A., & Keshavarz, E. (2013). Reflections on Philosophical Foundations of Right to Healthy Environment. *The Journal of Islamic Law Research*, 13(2), 47-70. doi: 10.30497/law.2013.1460. [In Persian]
- Momin, S. (2025). Ascertaining the Legal Personality of Artificial Intelligence. *International Journal of Law Management & Humanities* 8 (2), 5529-5548, <https://doi.org/10.10000/IJLMH.119609>
- Mozafari, K., & Mirshekari, A. (2017). Harm to corpus of deads. *Law Quarterly*, 47(2), 363-378. <https://doi.org/10.22059/jlq.2017.62620> [In Persian]
- Mouss, M. (1985). A category of the human mind the notion of person the notion of self. in book *Category of the Person*. Cambridge University Press

- Musazadeh, R. (2005). *Administrative Law*. Tehran: Mizan. [In Persian]
- Naffine, N. (2009). *Law's Meaning of Life: Philosophy, Religion, Darwin and the Legal Person*. Hart Publishing
- Nieswandt, K. (2019). *Authority and Interest in the Theory of Right*. In Toh Kevin, Plunkett David & Shapiro Scott, *Dimensions of Normativity: New Essays on Metaethics and Jurisprudence*. New York: 315-334.
- Pranshu, P. (2020). A Study of Animals as Legal Persons. *Indraprastha Law Review*, 1(1), 1-10
<https://indraprasthalawreview.in/archives> (Accessed 22 Mey 2026)
- Pietrzykowski, T. (2017). The Idea of Non-personal Subjects of Law. In Book: *Legal Personhood: Animals, Artificial Intelligence and the Unborn*, Visa Kurki and Tomasz Pietrzykowski (eds.), 49-67, 51, http://dx.doi.org/10.1007/978-3-319-53462-6_4
- Preda, A. (2012). Group Rights and Group Agency. *Journal of Moral Philosophy*, 161(2), 250-266
<http://dx.doi.org/10.1163/174552412X625736>
- Ramazani Ghavamabadi, M. H. (2009). The Protection of Animal Species under Criminal Law in Iran. *Advanced Environmental Sciences*, 7(2), 77-94, https://envs.sbu.ac.ir/article_95730 (Accessed 22Mey 2026).
- Regad, C., & Riot, C. (2024). Animal law in France: Positive law, prospective law and learning the law of the living. *Journal of Animal Law, Ethics and One Health (LEOH)*,(2024), 24-34.
- Safai, S. H., & Qasemzadeh, S. M. (2006). *Civil Law, Persons and Persons Under Legal Incapacity*. Tehran, Samt Publications. [In Persian]
- Simmler, M., & Markwalder, N. (2019). Guilty Robots? – Rethinking the Nature of Culpability and Legal Personhood in an Age of Artificial Intelligence. *Criminal Law Forum*, 30(1), 1-31.
<https://link.springer.com/article/10.1007/s10609-018-9360-0> (Accessed 22 Mey 2026)
- Shahbazi, A. (2011). Animals rights:Tamil in theory and behavior. *Public Law Research*, 14(36), 27-56.
https://qjpl.atu.ac.ir/article_2409.html?lang=fa (Accessed 22 Mey 2026) [In Persian]
- Singer, P. (1990). *Animal Liberation*. 2nd ed. London: Jonathan Cape,

- Spaak,T (2021). Animal Law: Human Duties or Animal Rights? *Scandinavian Studies in Law*. (67), 225– 254
[https://scandinavianlaw.se/pdf/-](https://scandinavianlaw.se/pdf/) (Accessed 22 Mey 2026)
44. Stucki, S. (2020). Towards a Theory of Legal Animal Rights: Simple and Fundamental Rights, *Oxford Journal of Legal Studies*, 40(3), Autumn, 533–560, <https://doi.org/10.1093/ojls/gqaa007>
45. Tur R (1987). The “Person” in Law’ in book: *Arthur Peacocke and Grant Gillett* (eds) *Persons and Personality: A Contemporary Inquiry* (Oxford: Basil Blackwell.
46. Walter, W. H, (1916). The Prosecution and Punishment of Animals and Lifeless Things in the Middle Ages and Modern Times. *University of Pennsylvania Law Review*, 64(7), 696-730, <https://doi.org/10.2307/3313677>
47. Wen Z W, Tong D (2023). Analysis of the Legal Subject Status of Artificial Intelligence. *Beijing Law Review*, 14, 74-86, <https://doi.org/10.4236/blr.2023.141004>
48. ŽGUR, M. (2017). *Legal Exclusionism: Legal Personhood Between The Erassure and The Rule of Law*. Universitat de Girona.